

Autoreferat

1. Imię i nazwisko: Barbara Jankowiak.

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.

- 2007 – doktor nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki; UAM, Poznań; nadany uchwałą Rady Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu z dnia 13.11.2007 r.; praca doktorska *Aktywność seksualna nauczycieli a jakość i trwałość ich związków partnerskich* (promotor: prof. UAM dr hab. Lechosław Gąplik; recenzenci: prof. dr hab. Zbigniew Izdebski, prof. UAM dr hab. Andrzej Twardowski);
- 2003 – magister pedagogiki w zakresie pedagogiki zdrowia; UAM, Poznań; uzyskany w dniu 25.06.2003 r. z wynikiem bardzo dobrym;
- 2003 – magister psychologii; UAM, Poznań; uzyskany w dniu 23.06.2003 r. z wynikiem bardzo dobrym.

Ukończone studia podyplomowe:

- 2015 – Kurs Coachingu i Mentoringu, International Coach Federation;
- 2008 – ukończenie studiów podyplomowych w zakresie seksuologii, Wydział Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu;
- 2006 – ukończenie Szkoły Psychoterapii Psychodynamicznej, Krakowskie Centrum Psychodynamiczne;
- 2004 – ukończenie kursu kwalifikacyjnego z oligofrenopedagogiki, Centrum Kształcenia Praktycznego w Poznaniu;
- 2002 – ukończenie Studium Socjoterapii i Treningu Interpersonalnego, Krakowskie Centrum Psychodynamiczne.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/artystycznych.

- od 1.03.2008 – dziś: adiunkt, Zakład Promocji Zdrowia i Psychoterapii, Wydział Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu;

- od 1.10.2015 do 30.09.2017: adiunkt, Collegium Da Vinci w Poznaniu;
- od 1.10.2010 do 30.09.2015: adiunkt, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Wydział Zamiejscowy w Poznaniu.

4. Wskazanie osiągnięcia* wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2016 r. poz. 882 ze zm. w Dz.U. z 2016 r. poz. 1311):

a) tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego;

– Zachowania ryzykowne współczesnej młodzieży. Studium teoretyczno-empiryczne

b) autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa, recenzenci wydawniczy;

B. Jankowiak (2017) *Zachowania ryzykowne współczesnej młodzieży. Studium teoretyczno-empiryczne*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, recenzja wydawnicza: prof. dr hab. Roman Leppert;

c) omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

4.1. Omówienie celu naukowego

Przedstawiana monografia naukowa *Zachowania ryzykowne współczesnej młodzieży. Studium teoretyczno-empiryczne* łączy trzy główne obszary moich zainteresowań naukowo-badawczych: funkcjonowanie psychospołeczne młodzieży, pomoc psychologiczno-pedagogiczną dla dzieci i młodzieży oraz socjoterapię (jako jedną z form pomocy). Głównym celem monografii jest objęcie uwagą naukową zachowań ryzykownych podejmowanych przez adolescentki i adolescentów, po to by odkryć znaczenie tych zachowań zarówno poprzez analizę teoretyczną dostępnej literatury przedmiotu, jak i badanie z użyciem metod jakościowych (jakościowe studium przypadku). Podjęte w pracy analizy naukowe odnoszą się do różnych aspektów życia współczesnych nastolatków, znajdujących się w okresie przejścia, charakteryzującym się z jednej strony dużym potencjałem kreatywnym w obrębie własnej tożsamości oraz relacji z innymi i światem, lecz z drugiej niepewnością i ryzykiem. Młodzież, konstruuując własną tożsamość i (re)konstruuując swoje miejsce w otaczającej rzeczywistości społecznej, podejmuje nowe formy zachowań, w tym zachowania ryzykowne. Nie są one przypadkowe, lecz są odpowiedzią na zmiany wewnątrz organizmu oraz zewnętrzne oczekiwania. Podejmowanie ryzyka przez młodzież jest dla osób odpowiedzialnych za jej rozwój, czyli

rodziców, pedagogów, nauczycieli, psychologów wyzwaniem dotyczącym właściwych interwencji – od wspierających rozwój i potęgujących zasoby, przez profilaktykę, aż do terapii.

Takie skryształowanie refleksji i zainteresowań naukowych wynika z wielu elementów mojej biografii. Po pierwsze z pracy naukowo-dydaktycznej (od 2003 do 2007 roku jako doktorant i od 2008 na stanowisku adiunkta do teraz) w zespole Zakładu Promocji Zdrowia i Psychoterapii, w którym prowadzone są badania naukowe zarówno w obszarze zdrowia, jak i patologii. Po drugie z moich doświadczeń praktycznych – pracowałam bowiem przez wiele lat z młodzieżą jako nauczycielka zajęć psychoedukacyjnych i promujących zdrowie, wychowawczyni klasy zawodowej oraz psychoterapeutka pracująca w domu dziecka, a także ośrodkiem opiekuńczo-wychowawczym dla dziewcząt uczęszczających do gimnazjum. Dzięki tym doświadczeniom miałam okazję pracować z młodzieżą zarówno w obszarze promocji zdrowia i potęgowania zasobów, profilaktyki, jak i psychoterapii zaburzeń.

Zainteresowanie przedstawionym obszarem funkcjonowania pedagogicznego i psychospołecznego młodzieży wywodzi się z przekonania, że: 1) adolescenti i adolescentki dysponują osobistym potencjałem umożliwiającym im coraz bardziej niezależne i podmiotowe życie, dokonywanie samodzielnych wyborów oraz kształtowanie własnej biografii; 2) okres adolescencji obfituje w potencjał, ale także obarczony jest ryzykiem rozwojowym. Ponadto pomoc psychologiczno-pedagogiczna skierowana do dzieci i młodzieży może być skuteczna, gdyż odnosi się do ważnych etapów rozwojowych dla podejmowania interwencji pomocowych: potęgujących zasoby zarówno w jednostce, jak i kontekście jej rozwoju, aby przyczynić się do sukcesu życiowego oraz przeciwdziałających kształtowaniu się zaburzeń poprzez redukcję indywidualnych i społecznych czynników ryzyka.

Książka składa się z dwóch części. Pierwsza z nich (*Rozwój w okresie adolescencji a podejmowanie zachowań ryzykownych przez młodzież*) poświęcona jest analizom o charakterze teoretycznym i diagnostycznym. Stanowią one nie tylko uzasadnienie stawianych dalej problemów badawczych, ale są autonomicznym opracowaniem teoretycznym, mającym przede wszystkim walor naukowego opracowania teorii, koncepcji i modeli w obszarze zachowań ryzykownych młodzieży, ale także walor dydaktyczny. Druga, empiryczna część (*Zachowania ryzykowne współczesnej młodzieży gimnazjalnej: perspektywa wychowawczyń i wychowawców oraz socjoterapeutek i socjoterapeutów*), zawiera podstawy metodologiczne badań własnych, interpretację wyników i wnioski – wśród których do najważniejszych należą konceptualizacja zachowań ryzykownych młodzieży i ich klasyfikacja.

Celem części pierwszej pracy jest osadzenie zachowań ryzykownych w szerszym kontekście rozwoju w okresie adolescencji. Składa się ona z trzech rozdziałów: *Rozwój w okresie*

adolescencji: młodzież między szansami a ryzykiem; Zachowania ryzykowne współczesnej młodzieży; Profilaktyka zachowań ryzykownych młodzieży. W rozdziale pierwszym dokonuję charakterystyki okresu adolescencji. Opisane w tej części pracy zmiany rozwojowe stanowią ważny obszar odniesień dla rozumienia podejmowanych przez młodych ludzi zachowań ryzykownych. W aspekcie biologicznym młodzi podlegają fizycznym zmianom oraz oddziaływaniu biologicznych potrzeb, które wymagają akceptacji i zmian w obrazie własnej osoby. W aspekcie oddziaływań społecznych młodzież podlega oczekiwaniom i wymaganiom społeczno-kulturowym oraz doświadcza zmian kulturowo-cywilizacyjnych, takich jak między innymi globalizacja, konsumpcjonizm, a także rozwój technologiczny, warunkujący pojawienie się nowych narzędzi komunikacji ze światem, jak internet czy telefony komórkowe. W aspekcie rozwoju psychiki młodzi ludzie używają coraz bardziej zaawansowanych procesów poznawczych dzięki rozwojowi myślenia logicznego i abstrakcyjnego, a także doświadczają dynamicznego rozwoju emocjonalnego i moralnego, co przyczynia się do kształtowania się uczuć wyższych opartych na złożonych schematach poznawczych oraz kształtowania światopoglądu młodzieży¹. Adolescentki i adolescenti podczas rozwoju w okresie dojrzewania podejmują szereg różnych zachowań, będących ich sposobami na adaptację zarówno do wyzwań zewnętrznych, jak i własnych zmian biologicznych. W rozdziale pierwszym dokonuję charakterystyki różnych koncepcji teoretycznych odnoszących się do zachowań ryzykownych młodzieży ze szczególnym uwzględnieniem kluczowego dla tej pracy sposobu rozumienia tych zachowań jako takich, które pojmowane są przez młodzież podczas rozwoju, aby osiągnąć ważne dla rozwoju cele, w odpowiedzi na kryzys rozwojowy, którego nasilenie determinuje określone ryzyko rozwojowe. „Kryzysy rozwojowe stanowią typowy układ, który można nazwać układem ryzykownych szans. Nasilenie konfliktu i sprzeczności zwiększa prawdopodobieństwo nierozwiązania kryzysu lub stosowania patologicznych strategii przewycięzania go. Aby móc rozwiązać kryzys, potrzebne jest podejmowanie ryzykownych, nowych zadań – dlatego mówi się o ryzyku rozwojowym”². W tej części pracy dokonuję także prezentacji czynników chroniących i czynników ryzyka w rozwoju młodzieży, gdyż wybory adaptacyjne nastolatków zależą od możliwości kompensowania przez istniejące w jednostce i otoczeniu zasoby działania czynników ryzyka, a „diagnoza dotycząca zdrowia i patologii – czyli relacji czynników ryzyka do posiadanych zasobów – jest podstawą interwencji profesjonalnych pedagoga, wychowawcy lub psychologa w ramach edukacji zdrowotnej, promocji

¹ Por. A. Oleszkowicz, A. Senejko (2013), *Psychologia dorastania. Zmiany rozwojowe w dobie globalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 231.

² H. Sęk, Ł. D. Kaczmarek (2016), *Promocja zdrowia i prewencja zaburzeń*, w: L. Cierpiałkowska, H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 666.

zdrowia i profilaktyki patologii”³. Na koniec rozdziału pierwszego eksploruję znaczenie podejmowanych zachowań ryzykownych przez młodzież dla realizacji zadań rozwojowych, przyjmując założenie, że młodzież nie działa w przypadkowy sposób, ale taki, aby osiągnąć osobiste istotne cele, związane z zadaniami rozwojowymi w określonym kontekście (*action in context*). Tak więc, działania młodzieży, niezależnie czy niebezpieczne i antyzdrowotne, czy bezpieczne i zdrowe, mają ściśle określoną funkcję, ponieważ mogą służyć osiągnięciu osobistych i społecznych znaczących celów wzrostu podczas okresu adolescencji⁴.

Rozdział drugi zawiera charakterystykę zachowań ryzykownych młodzieży. Na początku rozdziału przedstawiłam zachowania ryzykowne nastolatków jako element ich stylu życia⁵, ze względu na współwystępowanie zachowań ryzykownych u młodych ludzi. Na podstawie wyników dostępnych badań wyróżniłam trzy najbardziej powszechne grupy zachowań ryzykownych związanych z: używaniem substancji psychoaktywnych, agresją i przestępczością, a także ryzykownych zachowań seksualnych. Opis wyróżnionych grup w kolejnych podrozdziałach zawsze zawiera ich charakterystykę i informacje o rozpowszechnieniu. Dane dotyczące występowania opisywanych zachowań przytoczyłam na podstawie badań empirycznych, opierając się między innymi na informacjach z projektu ESPAD⁶ oraz HBSC⁷. Dla każdej grupy zachowań ryzykownych przeprowadziłam także, na podstawie wyników dostępnych badań, analizę czynników ryzyka i czynników chroniących, przyjmując własny podział na czynniki: biologiczne, indywidualne, rodzinne, rówieśnicze, szkolne i społeczno-kulturowe.

Rozdział trzeci poświęcony jest profilaktyce zachowań ryzykownych młodzieży jako pewnej formy pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Opisałam kwestię zapobiegania zachowaniom ryzykownym młodzieży w szerszym kontekście pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Odniosłam się między innymi do znaczenia przyjmowanych założeń teoretycznych w planowaniu programów profilaktycznych oraz do nowego nurtu badań nauko-

³ H. Sęk (2004), *Psychologia ryzyka, zdrowie i zachowania zdrowotne w kontekście rozwoju psychoseksualnego oraz jego zaburzeń*, w: M. Beisert (red.), *Seksualność w cyklu życia człowieka*, Poznań: Zakład Wydawniczy Domke, s. 71.

⁴ S. Bonino, E. Cattelino, S. Ciairano (2005), *Adolescents and Risk. Behavior, Functions, and Protective Factors*, Springer-Verlag, Italia, s. 6–13.

⁵ R. Jessor (1991), *Risk Behavior in Adolescence: A Psychosocial Framework for Understanding and Action*, „Journal Of Adolescent Health”, 12, s. 599–600.

⁶ European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD), zob: B. Hibell, U. Guttormsson, S. Ahlström, O. Balakireva, T. Bjarnason, A. Kokkevi, L. Kraus (2012), *The 2011 ESPAD Report. Substance Use among Students in 36 European Countries*. Sztokholm: Szwedzka Rada ds. Informacji o Alkoholu i Innych Używkach, Szwecja.

⁷ Health Behaviour in School-aged Children (HBSC), zob: J. Mazur (red.) (2015), *Zdrowie i zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej w Polsce na tle wybranych uwarunkowań socjodemograficznych. Wyniki Badań HBSC 2014*, Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.

wych oceniających skuteczność praktycznych działań pomocowych (*evidence-based practice*), który pomimo pojawiających się kontrowersji co do znaczenia i jakości uzyskiwanych dowodów⁸, rozwija się prężnie także w obszarze profilaktyki (*evidence-based prevention programs*, EBP). W dalszej części rozdziału opisałam ustalenia szczegółowe dotyczące profilaktyki wyróżnionych grup zachowań ryzykownych – używania substancji psychoaktywnych, agresji i przestępczości oraz ryzykownych zachowań seksualnych, odnosząc się także do konkretnych programów profilaktycznych, które zostały uznane za skuteczne na podstawie prowadzonych badań naukowych.

Za ważny wkład teoretyczny monografii w problematyce opisanej w części pierwszej uznaję:

- a) Analizę naukową, charakterystykę i uporządkowanie teorii naukowych dotyczących zachowań ryzykownych podejmowanych przez młodzież. Pokazuję, jakie są założenia w ramach każdego z podejść, jakie badania prowadzi się w obrębie każdego z nich i rozwijam kontekst teoretyczny dotyczący znaczenia rozwojowego podejmowanych zachowań.
- b) Rozwinięcie koncepcji rozwojowego znaczenia zachowań ryzykownych, które przyczyniło się do poszerzenia sposobu rozumienia zachowań ryzykownych młodzieży z aktywności opisywanych w literaturze głównie jako niekorzystnych i zagrażających do takich, które spełniają ważne dla rozwoju funkcje. Charakteryzując zachowania ryzykowne, odniosłam je zarówno do prawidłowości rozwoju opisanych na początku rozdziału pierwszego, jak i szczegółowo omówiłam ich znaczenie dla realizacji zadań rozwojowych w okresie dorastania.
- c) Charakterystykę wyróżnionych zachowań ryzykownych z uwzględnieniem badań naukowych nad czynnikami ryzyka i czynnikami chroniącymi do każdej grupy zachowań. Przytoczyłam dowody naukowe dotyczące ryzyka i ochrony w podejmowaniu zachowań agresywnych i przestępczych, używania substancji psychoaktywnych oraz ryzykownych zachowań seksualnych, przyjmując podział na czynniki: biologiczne, indywidualne, rodzinne, rówieśnicze, szkolne i społeczno-kulturowe.
- d) Rozwinięcie rozumienia profilaktyki zachowań ryzykownych jako formy pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz opisanie wyzwań w obszarze badań naukowych nad skutecznością praktycznych działań profilaktycznych (*evidence-based prevention programs*).

⁸ Zob. N. A. Constantine (2014), *Intervention Effectiveness Research in Adolescent Health Psychology: Methodological Issues and Strategies*, w: W. T. O'Donohue, L. T. Benuto, L. Woodward Tolle (red.), *Handbook of Adolescent Health Psychology*, New York: Springer Science + Business Media, s. 295–323.

Druga część książki poświęcona jest analizie i interpretacji prowadzonych przeze mnie badań i składa się z sześciu rozdziałów (*Podstawy metodologiczne badań własnych; Postrzeganie współczesnej młodzieży przez wychowawczynie i wychowawców oraz socjoterapeutki i socjoterapeutów; Postrzeganie okresu adolescencji przez wychowawczynie i wychowawców oraz socjoterapeutki i socjoterapeutów; Postrzeganie zachowań ryzykownych młodzieży przez wychowawczynie i wychowawców oraz socjoterapeutki i socjoterapeutów; Profilaktyka zachowań ryzykownych młodzieży w perspektywie wychowawczyń i wychowawców oraz socjoterapeutek i socjoterapeutów; Podsumowanie: zachowania ryzykowne współczesnej młodzieży gimnazjalnej na tle zmian okresu adolescencji*). W kontekście badawczym podejmuję te zagadnienia, które wcześniej przeanalizowałam w części teoretycznej zarówno na poziomie koncepcji naukowych, jak i danych statystycznych. „Każdą możliwą do uchwycenia tendencję społeczną wyrażoną w postaci ogólnych danych czy wniosków [...] można ostatecznie sprowadzić do poziomu mikro, którego jest przeciw wyrazem⁹”. Towarzystwo mi przekonało, stanowiące punkt wyjścia do badań, że rozważania dotyczące ogólnych danych wyrażają się na poziomie jednostkowym, a poddane odpowiedniej analizie dane z poziomu jednostkowego mają możliwość wzbogacenia wcześniej powstałych teorii i uogólnień. W moim projekcie badawczym uczestniczyli wychowawcy/wychowawczynie klas gimnazjalnych oraz socjoterapeuci/socjoterapeutki prowadzący grupy z młodzieżą uczącą się w gimnazjum. Wybrałam osoby pracujące z gimnazjalistami, gdyż ten etap edukacji najlepiej wpisuje się w poruszaną w części teoretycznej problematykę rozwoju w okresie adolescencji oraz zachowań ryzykownych podejmowanych na tym etapie życia. Młodzi ludzie na tym etapie edukacji są zazwyczaj w wieku od 13 do 16 roku życia, czyli w przedziale wiekowym, który w całości lokuje się w okresie adolescencji. Na przykład dorastanie według Lwa S. Wygotskiego to okres od 12/13 do 17/18 roku życia¹⁰, Erika Homburgera Eriksona – od 12/13 do 18/20 roku życia¹¹, a Daniela Lewinsona – od 17 do 22 roku życia¹². Zastosowałam badania jakościowe, a dokładnie jakościowe zbiorowe studium przypadku, które jest powszechnie stosowane w naukach o edukacji¹³ ze względu na zainteresowanie konkretnym zjawiskiem, w tym przypadku postrzeganiem przez nauczycielki/nauczycieli i socjoterapeutów/socjoterapeutki zachowań ryzykownych młodzieży. Poprzez wybór do badań osób z tych grup zawodowych,

⁹ A. Gromkowska-Melosik (2011), *Edukacja i (nie)równość społeczna kobiet. Studium dynamiki dostępu*, Kraków: Impuls, s. 264.

¹⁰ Zob. L. S. Wygotski (2000), *Problem wieku rozwojowego*, w: L. S. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne II: dzieciństwo i dorastanie*. A. Brzezińska, M. Marchow (red.). Poznań: Zysk i S-ka.

¹¹ Zob. E. H. Erikson (1997), *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.

¹² Zob. D. J. Lewinson (1986), *A Conception of Adult Development*, „American Psychologist”, 41, 1.

¹³ Por. S. B. Merriam (1998), *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*, San Francisco: CA: Jossey-Bass.

miałam możliwość „zrozumienia zjawiska”¹⁴ zachowań ryzykownych młodzieży przez analizę wypowiedzi respondentów i respondentek, którzy pracują zarówno z całą grupą młodzieży (nauczycielki i nauczyciele), jak i z osobami z grup zwiększonego ryzyka¹⁵ (socjoterapeuci i socjoterapeutki) – co umożliwiło mi zdobycie informacji o nastolatkach zagrożonych zainicjowaniem, rozpoczęciem podejmowania ryzykownych zachowań lub też podejmujących je jedynie okazjonalnie oraz o takich adolescentach, którzy podejmują więcej różnego typu zachowań i między innymi z tego względu zostali skierowani na zajęcia socjoterapeutyczne.

W rozdziale czwartym części drugiej sformułowałam założenia metodologiczne badań własnych: cel badania, problemy badawcze, sposób doboru próby, plan badań, metody badawcze oraz zasady etyczne uwzględnione podczas konstrukcji badania, jego przebiegu i analizy materiału badawczego. Założonym celem było zbadanie tego, jak nauczycielki/nauczyciele i socjoterapeutki/socjoterapeuci postrzegają zachowania ryzykowne młodzieży, z którą pracują.

Główny podjęty problem badawczy przyjął następującą postać: Jak nauczycielki/nauczyciele i socjoterapeutki/socjoterapeuci postrzegają zachowania ryzykowne podejmowane w okresie adolescencji przez współczesną młodzież gimnazjalną?

Wyróżniłam także problemy szczegółowe:

1. Jak nauczycielki/nauczyciele i socjoterapeutki/socjoterapeuci postrzegają współczesną młodzież?
2. Jakie znaczenie nauczycielki/nauczyciele i socjoterapeutki/socjoterapeuci przypisują czynnikom chroniącym, a jakie czynnikom ryzyka w rozwoju młodzieży?
3. Jakie funkcje w opinii nauczycielek/nauczycieli i socjoterapeutek/socjoterapeutów pełnią najczęściej podejmowane przez młodzież zachowania ryzykowne?
4. Jak nauczycielki/nauczyciele i socjoterapeutki/socjoterapeuci postrzegają własną rolę i rolę instytucji, w jakiej pracują w profilaktyce zachowań ryzykownych młodzieży?

W przeprowadzonych przeze mnie badaniach metodą zbierania danych, którą się posłużyłam, był indywidualny wywiad pogłębiony¹⁶. Był to wywiad częściowo ustrukturyzowany¹⁷; zastosowałam wyłącznie pytania o charakterze otwartym. Zebrane wywiady poddałam transkrypcji, kodowaniu i kategoryzacji, która miała służyć jakościowej analizie wypowiedzi.

¹⁴Zob. R. E. Stake (2014), *Jakościowe studium przypadku*, w: N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 624.

¹⁵Zob. B. Jankowiak, E. Soroko (2013), *Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej*, w: B. Jankowiak (red.), *Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Teoria i praktyka*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

¹⁶U. Flick (2012), *Projektowanie badania jakościowego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 137–138.

¹⁷Tamże, s. 35.

W tej części pracy opisałam także kwestie etyczne, które uwzględniłam podczas całego procesu planowania badań.

Kolejne rozdziały części drugiej książki – piąty, szósty, siódmy i ósmy – zawierają analizy i interpretacje materiału badawczego zgromadzonego podczas wywiadów, a punktem wyjścia podziału tekstu na poszczególne części są cztery problemy szczegółowe przedstawione w rozdziale metodologicznym. Zgromadzony materiał badawczy w pierwszej kolejności analizuję i interpretuję na zasadzie porównania podobieństw i różnic w narracjach wychowawców/wychowawczyń i socjoterapeutów/socjoterapeutek, będąc świadomą faktu, że zarówno porównania, jak i różnice oraz wnioski dotyczą wyłącznie uczestników i uczestniczek badań, a wszelkie uogólnienia odnoszące się do nauczycieli i socjoterapeutów jako grup zawodowych są nieuprawnione. Stosowane porównania mają na celu opisać z różnych perspektyw (pojawiających się w wypowiedziach respondentek i respondentów) badane przeze mnie zjawisko. Na koniec każdego rozdziału przedstawiam wnioski z badań i odpowiadam na postawiony problem szczegółowy. W ostatnim etapie analizy dokonałam konceptualizacji interesującego mnie zjawiska zachowań ryzykownych młodzieży, a także klasyfikacji zachowań ryzykownych młodzieży w zależności od ich nasilenia i funkcji, jakie spełniają. W rozdziale dziewiątym podsumowałam najważniejsze wyniki i wnioski z badań.

Na szczególną uwagę (poza wynikami referowanymi dalej) zasługują:

- a) Prowadzenie badania ze szczególnym naciskiem na kwestie etyczne, które – zgodnie z wytycznymi poczynionymi przez Flicka – były rozpatrywane podczas całego procesu planowania badań, a nie tylko traktowane jako jeden z etapów przygotowania konspektu badań¹⁸: począwszy od kwestii istotności projektu (zasadność konceptualizacji zjawiska zachowań ryzykownych, sprawdzenie, czy następują opisywane w literaturze zmiany w postrzeganiu młodzieży i okresu adolescencji), zastosowanej metodologii prowadzenia badań (wybór badań jakościowych, jako że dostępne są ogólnopolskie i międzynarodowe badania ilościowe w tym zakresie); poprzez uzyskanie zgody od osób zarządzających placówkami, w jakich pracowali badani, na przeprowadzenie na ich terenie badań naukowych (informując o celu badania i najważniejszych założeniach projektu); na etapie badań właściwych informowanie badanych o celu przeprowadzanych badań, ogólnych założeniach projektu o poufności badania oraz o możliwości wycofania się z niego w każdym momencie (także w trakcie badania) bez podawania powodu; przygotowanie formularzy świadomej zgody na udział w badaniach w formie dwustronnej umowy, która wyjaśnia cel badań,

¹⁸ Tamże, s. 124.

oczekiwania badacza wobec badanych oraz sposób postępowania z danymi w formie trzech formularzy: 1) „Informacje dla uczestników badania”, w której wymieniono w punktach wszystkie niezbędne szczegóły dotyczące badania oraz podano kontakt do prowadzącej badanie w razie jakichkolwiek dodatkowych pytań dotyczących badania, które mogły pojawić się już po spotkaniu; 2) „Formularz zgody na udział w badaniu”; 3) „Formularz zgody na przetwarzanie danych osobowych”, które były podpisane także przeze mnie; kończąc na nieujawnianiu danych personalnych badanych podczas analizy i interpretacji danych;

- b) Zastosowanie możliwości uczenia się na podstawie własnego doświadczenia¹⁹ poprzez uczestniczenie w przygotowanej przez siebie procedurze badawczej²⁰ (tzw. „wywiad biorący w nawias” – *bracketing interview*) w celu uświadomienia sobie presupozycji wnoszonych do badań, narzucających się automatycznie własnych wartości oraz zwiększenia empatii i wrażliwości etycznej podczas właściwych wywiadów.

4.2. Osiągnięte wyniki badawcze

W analizach i interpretacjach materiału badawczego w drugiej części książki przedstawiłam szczegółowo – w perspektywie porównawczej – poglądy i spostrzeżenia wychowawczyń/wychowawców oraz socjoterapeutek/socjoterapeutów na kwestię zachowań ryzykownych podejmowanych przez młodych ludzi, z którymi pracują. W odniesieniu do niektórych zagadnień między grupami nie było szczególnych różnic, lecz w innych zaznaczały się bardzo wyraźnie – w obu przypadkach rzucając nowe światło na eksplorowany obszar badawczy. Na końcu każdego rozdziału drugiej części pracy te podobieństwa i różnice zostały szczegółowo omówione w odniesieniu do charakteru pracy respondentów oraz grupy młodzieży, z jaką pracują (cała grupa nastolatków vs. grupy ryzyka), co pozwoliło opisać zachowania młodzieży w pełnym zakresie stanowiącym obszar zainteresowania tej pracy, czyli od zachowań nastolatków dobrze radzących sobie z wyzwaniami rozwojowymi i społecznymi, po zachowania tych z trudnościami osobistymi lokującymi ich w grupie zwiększonego ryzyka. W tym miejscu nie będę się już koncentrować na różnicach i podobieństwach między badanymi, lecz skupię się na przedstawieniu głównych wniosków z badań, w odniesieniu do poszczególnych

¹⁹ J. W. Creswell (2006), *Qualitative Inquiry and Research Design. Choosing Among Five Approaches*. Sage: Second Edition Thousand Oaks, CA.

²⁰ M. K. Kramp (2004), *Exploring Life and Experience through Narrative Inquiry*, w: K. B. DeMarrais, S. D. Lapan (red.), *Foundations of Research: Methods of Inquiry in Education and the Social Sciences – Inquiry and Pedagogy across Diverse Contexts*. Mahwah: N.J. Lawrence Erlbaum Associates Inc., s. 104–121.

problemów badawczych. Pogłębione analizy będące odpowiedzią na każde ze szczegółowych pytań badawczych umieściłam pod wszystkimi rozdziałami części badawczej książki.

Zanim przejdę do koncepcji i klasyfikacji zachowań ryzykownych, stanowiących odpowiedź na problem główny pracy, odniosę się do syntetycznej odpowiedzi na postawione problemy szczegółowe.

Pierwszy z poruszonych przeze mnie problemów szczegółowych ma następującą postać: **Jak nauczycielki/nauczyciele i socjoterapeutki/socjoterapeuci postrzegają współczesną młodzież?** Z opinii badanych wyłoniło się kilka aspektów tożsamości współczesnych adolescentów i adolescentek, do których należą: tożsamość wirtualna oraz tożsamość stereotypowa (opisywane przez obie grupy respondentów), a także tożsamość eksplorująca (perspektywa wychowawczyń i wychowawców) i tożsamość relacyjna (perspektywa socjoterapeutek i socjoterapeutów). Ich krótką charakterystykę prezentuję w tab. 1.

Tab. 1. Tożsamość współczesnej młodzieży gimnazjalnej

Różne aspekty tożsamości	Charakterystyka
Tożsamość wirtualna	Współczesna młodzież jako cyfrowi tubylcy, traktujący świat wirtualny jako tak samo ważny i realny jak ten <i>offline</i> . Młodzież posługuje się językiem ukształtowanym przez nowe media, chętnie wybiera komunikację zapośredniczoną przez media, zamiast tej bezpośredniej, wchodzi w relacje z innymi za pośrednictwem portali społecznościowych. Różne zachowania (także ryzykowne) podejmuje w internecie
Tożsamość stereotypowa	To fałszywa tożsamość „zbuntowanej, trudnej, nieodpowiedzialnej młodzieży”, nadana nastolatkom przez społeczeństwo. Młodzi spozregani są jako stanowiący zagrożenie dla dorosłych, agresywni, lekkomyślni, niezdolni do podejmowania odpowiedzialnych decyzji i decydowania o sobie. Społeczeństwo chce wymusić na młodzieży posłuszeństwo i uległość poprzez stosowanie restrykcji i ograniczeń
Tożsamość eksplorująca	To takie własności nastolatków, które powodują, że są ciekawi i zmotywowani do poznawania świata, odważnie wyznaczają cele życiowe i dążą do ich realizacji, są ambitni, pomysłowi, kreatywni. Ten aspekt tożsamości odnosi się do potencjału poznawczego młodych ludzi, ale także potencjału do kształtowania własnej tożsamości i osobistego światopoglądu
Tożsamość relacyjna	Młodzież jako jednostki poszukujące kontaktu z drugim człowiekiem, zarówno rówieśnikiem, jak i dorosłym. Osoby tworzące relacje interpersonalne, poszukujące zależności i bliskości z innymi, lecz jednocześnie ujawniające w tych relacjach dylematy zarówno adolescentyczne (dotyczące wyzwań związanych z rekonstrukcją dotychczasowych związków i tworzenia nowych), jak i trudności indywidualne z wcześniejszych relacji ze znaczącymi bliskimi

Źródło: opracowanie własne

Drugi problem szczegółowy brzmi: **Jakie znaczenie nauczycielki/nauczyciele i socjoterapeutki/socjoterapeuci przypisują czynnikom chroniącym, a jakie czynnikom ryzyka w rozwoju młodzieży?**

Badani odnieśli się do tego, jak postrzegają adolescencję, zadania rozwojowe, które stoją przed młodzieżą, oraz zasoby i zagrożenia rozwojowe. Respondenci zaprezentowali trzy główne sposoby postrzegania okresu dojrzewania:

- 1) „Adolescencja jako trudny okres”: ten sposób rozumienia zakłada problemy młodzieży w radzeniu sobie z wyzwaniami (zarówno normatywnymi, jak i nienormatywnymi) w różnych sferach życia;
- 2) „Adolescencja jako ciekawy okres”: to sposób rozumienia dojrzewania jako okresu o silnym potencjale rozwojowym, okresu wielu możliwych zmian, kreatywności i twórczości;
- 3) „Adolescencja jako okres intensywnych zmian”: w tym sposobie postrzegania dojrzewania respondenci opisywali dostrzegane zmiany rozwojowe w różnych obszarach funkcjonowania młodzieży.

Badani postrzegali główne zadania rozwojowe stojące przed współczesną młodzieżą w obszarach:

- edukacji i kształtowania ścieżki zawodowej (perspektywa wychowawców i wychowawczyń) poprzez nabywanie wiedzy i kompetencji, przyjęcie perspektywy uczenia się przez całe życie;
- kształtowania tożsamości (perspektywa socjoterapeutek i socjoterapeutów) poprzez poznanie siebie i stworzenie adekwatnego poczucia własnej wartości;
- relacji interpersonalnych (perspektywa socjoterapeutek i socjoterapeutów) poprzez rekonstrukcje ważnych relacji, np. z rodzicami, i tworzenie nowych, np. miłosnych.

W wypowiedziach badanych pojawiły się zarówno czynniki chroniące rozwój młodzieży, jak i te, które stanowią zagrożenie dla pomyślnego przejścia do dalszych etapów życia. Obie grupy dotyczyły własności osobistych nastolatków i relacji społecznych, które tworzą. Do czynników indywidualnych zaliczono pewne atrybuty jednostki i jej zachowania, np. inteligencję, ciekawość poznawczą, chęć nauki i siły charakteru. Do czynników społecznych respondenci zgodnie zaliczyli: relacje rodzinne, relacje szkolne, relacje rówieśnicze oraz (jako czynnik chroniący) ofertę spędzania czasu wolnego, a socjoterapeuci wskazali ponadto na wiele źródeł zasobów w pracy z grupą w socjoterapii. Socjoterapeuci i socjoterapeutki, opisując czynniki ryzyka i ochrony, bardzo często mówili o własnych działaniach ukierunkowanych bądź na niwelowanie zagrożeń, bądź na potęgowanie zasobów (postawa aktywna), natomiast wychowawczynie i wychowawcy zazwyczaj przyjmowali pozycję obserwatora.

Wyjątek stanowiły relacje nauczyciel – uczeń, w których badani odnosili się do własnych działań mających na celu reagowanie na ryzyko oraz wspieranie ochrony.

Trzeci problem szczegółowy sformułowałam następująco: **Jakie funkcje w opinii nauczycielek/nauczycieli i socjoterapeutek/socjoterapeutów pełnią najczęściej podejmowane przez młodzież zachowania ryzykowne?** Badani byli zgodni co do tego, że młodzież podejmuje zachowania ryzykowne. Najczęściej wymieniano przykłady zachowań związanych z używaniem substancji psychoaktywnych, agresją, zachowaniami seksualnymi, a także takie, jak: wagary, restrykcyjne zachowania żywieniowe, celowe podejmowanie ryzyka oraz samouszkodzenia. Nauczyciele i nauczycielki uważali zachowania ryzykowne młodzieży za dużo mniej powszechne (szczególnie dotyczące seksualności) niż socjoterapeutki i socjoterapeuci. W wypowiedziach zarówno wychowawczyń i wychowawców, jak i socjoterapeutek oraz socjoterapeutów zarysowała się także wspólna tendencja do podkreślania zachowań ryzykownych dziewcząt, a nie chłopców (szczególnie ryzykownych zachowań seksualnych).

Z wypowiedzi respondentek i respondentów wyłonił się podział na dwa rodzaje funkcji, jakie spełniają podejmowane przez młodzież zachowania ryzykowne. Pierwszy zawiera funkcje indywidualne i społeczne: ukierunkowane na rówieśników oraz ukierunkowane na dorosłych (tab. 2). Drugi rodzaj obejmuje funkcje progresywne (wyrażające tendencje rozwojowe) i regresywne zachowań ryzykownych (wyrażające problemy indywidualne i deficyty rozwojowe).

Tab. 2. Funkcje indywidualne i społeczne zachowań ryzykownych młodzieży

Funkcje	Charakterystyka
Funkcje indywidualne	Zachowania ryzykowne spełniające funkcje indywidualne, odpowiadają na potrzeby osobiste podejmujących je młodych ludzi, np. zaspokojenie ciekawości, radzenie sobie z emocjami, możliwość poznania siebie
Funkcje społeczne w obszarze relacji z rówieśnikami	Zachowania ryzykowne spełniające funkcje społeczne skierowane do grupy rówieśniczej; realizują cele związane z relacjami z kolegami i koleżankami, np. zdobycie wysokiej pozycji w grupie, akceptacja przez rówieśników
Funkcje społeczne w obszarze relacji z dorosłymi	Zachowania ryzykowne spełniające funkcje społeczne skierowane są do osób dorosłych, realizują cele związane z relacjami z rodzicami i innymi dorosłymi, np. kształtowanie nowych sposobów funkcjonowania w relacji, zdobycie uwagi dorosłych, zaspokojenie potrzeby bliskości z nimi

Źródło: opracowanie własne

Drugi z wymienionych podziałów funkcji zachowań ryzykownych przedstawia tab. 3.

Tab. 3. Funkcje progresywne i regresywne zachowań ryzykownych młodzieży

Funkcje	Charakterystyka
Funkcje progresywne	Zachowania ryzykowne spełniające funkcje progresywne mają na celu radzenie sobie z zadaniami rozwojowymi okresu dojrzewania (np. separacja od rodziców, budowanie nowych form relacji, poznanie siebie, poszukiwanie własnego miejsca w grupie, ustalenie na nowo własnych relacji z dorosłymi) oraz dostarczenie odpowiedzi na podstawowy dylemat dotyczący tożsamości. Pomimo ryzyka, jakie niosą, wyrażają tendencje rozwojowe nastolatków
Funkcje regresywne	Zachowania ryzykowne spełniające funkcje regresywne motywowane są problemami, traumami i deficytami rozwojowymi, z którymi młody człowiek wkracza w nowy etap życia, w którym czekają na niego nowe wyzwania. Młodzi ludzie próbują poradzić sobie z przeszłością w obliczu aktualnych zmian rozwojowych, podejmując zachowania ryzykowne w teraźniejszości. Tak motywowane zachowania ryzykowne lokują młodych ludzi coraz bliżej obszaru psychopatologii

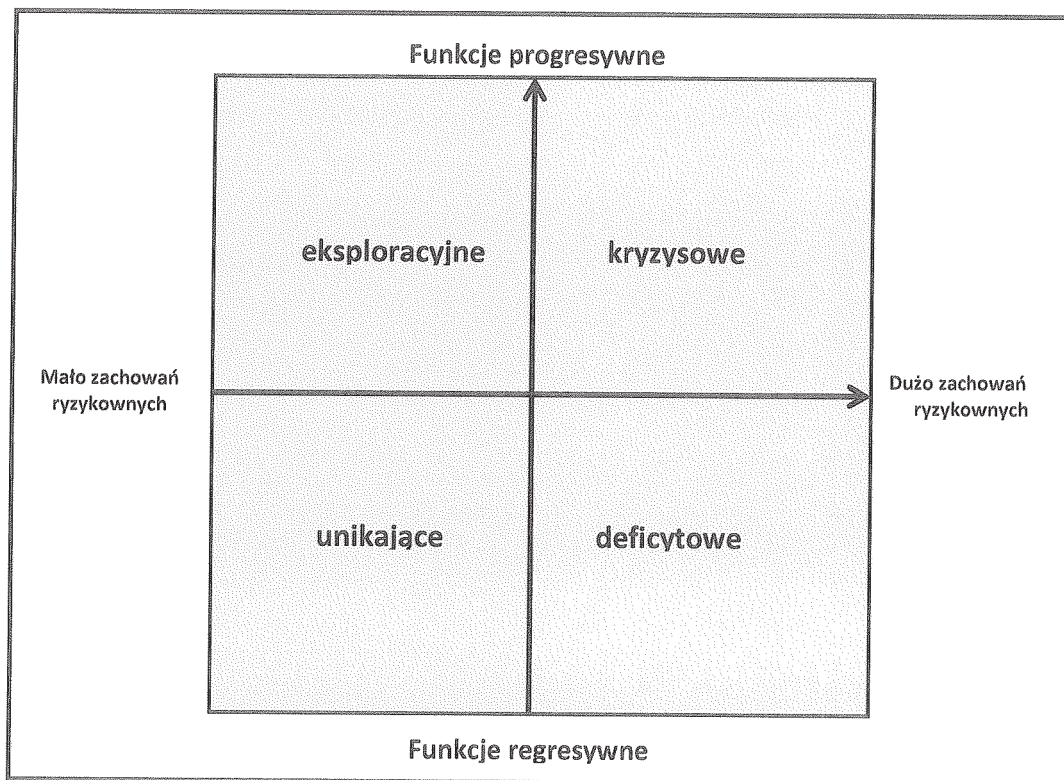
Źródło: opracowanie własne

Czwarty problem szczegółowy określiłam następująco: **Jak nauczycielki/nauczyciele i socjoterapeutki/socjoterapeuci postrzegają własną rolę i rolę instytucji, w jakiej pracują, w profilaktyce zachowań ryzykownych młodzieży?** Wszyscy badani za szczególnie wartościowe uznali podejmowanie działań profilaktycznych polegających na wzmacnianiu zasobów jednostki i środowiska oraz kształtowaniu kompetencji, a więc strategii pozytywnych w profilaktyce zachowań ryzykownych. W wypowiedziach badanych pojawiły się także oddziaływania o cechach strategii negatywnych, które polegają na uświadamianiu szkodliwych konsekwencji podejmowanych przez nastolatków działań i możliwości ich zmiany na bardziej adaptacyjne. Wypowiedzi socjoterapeutów i socjoterapeutek dotyczyły również funkcji profilaktycznych samej socjoterapii w obszarze: stawianej w socjoterapii diagnozy, specyficznych interwencji socjoterapeutycznych, zasad funkcjonowania grupy socjoterapeutycznej (np. zasada trzeźwości), kształtowania w trakcie socjoterapii nowych umiejętności pozwalających lepiej radzić sobie z wyzwaniami oraz socjoterapii jako formy spędzania czasu wolnego na aktywnościach prozdrowotnych.

Z zebranego podczas wywiadów materiału badawczego umożliwiającego zrozumienie zjawiska zachowań ryzykownych, na podstawie odpowiedzi na pytanie szczegółowe, sformułowałam założenia koncepcyjne dotyczące zachowań ryzykownych współczesnych adolescentów i adolescentek. Odpowiedziałam więc na problem główny mojej pracy, który został sformułowany następująco: **Jak nauczycielki/nauczyciele i socjoterapeutki/socjoterapeuci**

postrzegają zachowania ryzykowne podejmowane w okresie adolescencji przez współczesną młodzież gimnazjalną?

Uwzględniając zarówno nasilenie podejmowanych zachowań, jak i funkcje progresywne lub regresywne, jakie spełniają, wyróżniłam cztery kategorie zachowań ryzykownych, do których należą zachowania: eksploracyjne, kryzysowe, unikające i deficytowe (rys.1, tab. 4).

Rys. 1. Eksploracyjne, kryzysowe, unikające i deficytowe zachowania młodzieży

Źródło: opracowanie własne

Tab. 4. Klasyfikacja zachowań ryzykownych współczesnej młodzieży

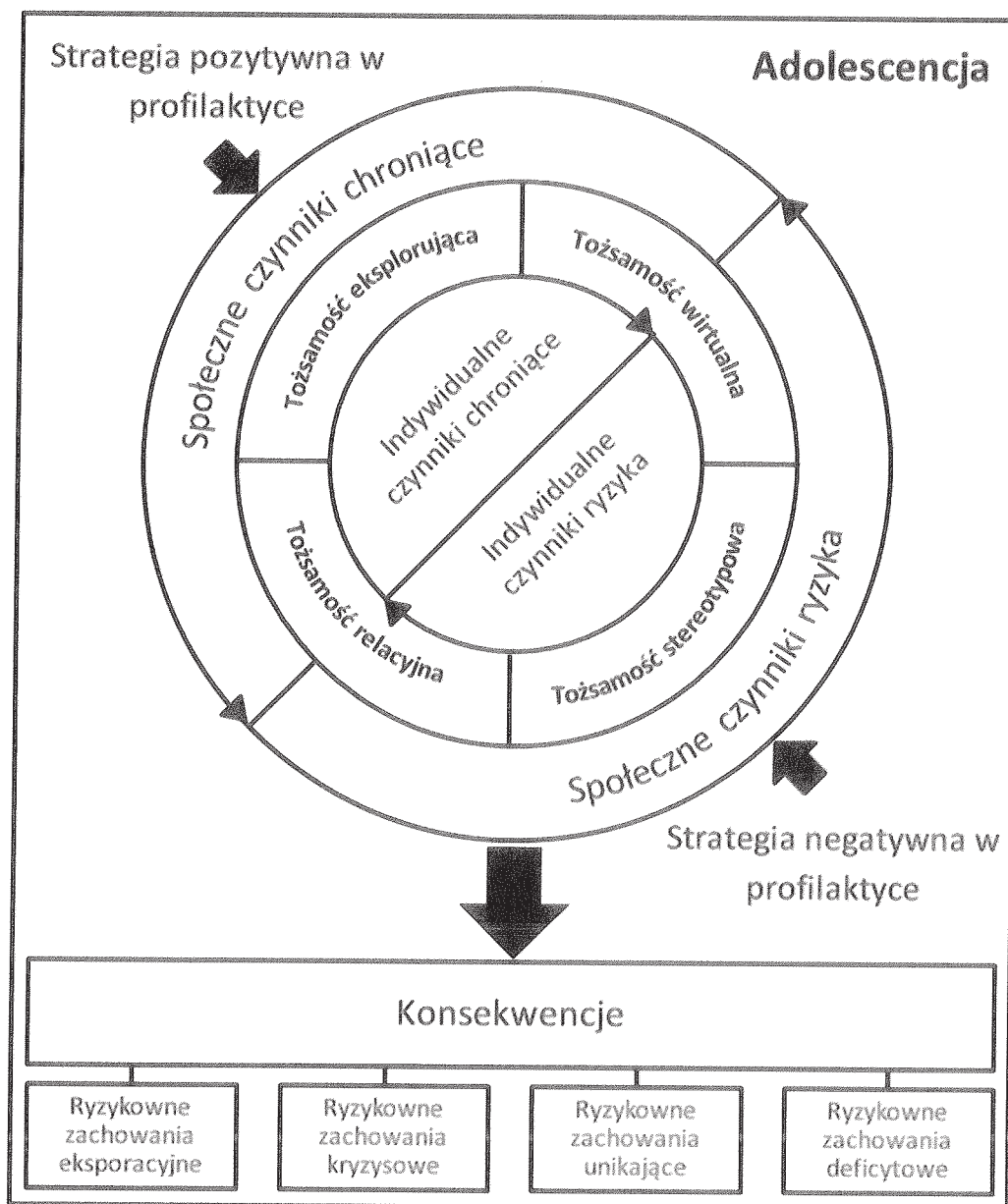
Typy zachowań ryzykownych	Charakterystyka
Ryzykowne zachowania eksploracyjne	Są niezbyt nasilone i motywowane naturalną eksploracją rozwojową, poszukiwaniem siebie, swojego miejsca w grupie, ustalaniem swojego nowego statusu społecznego. Młodzież może więc próbować alkoholu, gdyż zaczyna czuć się dorosła, może palić papierosy z rówieśnikami, aby podkreślić przynależność do grupy rówieśniczej, może podjąć inicjację seksualną, gdyż pogłębiają się jej relacje miłosne i dochodzi do rozbudowania aktywności seksualnej w parze. Zachowania te niosą za sobą pewne ryzyko, ale jednocześnie świadczą o tendencjach rozwojowych młodzieży

Typy zachowań ryzykownych	Charakterystyka
Ryzykowne zachowania kryzysowe	Są dużo bardziej nasilone niż zachowania z poprzedniej grupy, choć także motywowane są tendencjami rozwojowymi. Świadczą o silnym kryzysie rozwojowym i stanowią większe zagrożenie. Młodzi ludzie, podejmując takie zachowania, wprowadzają do swojej aktywności więcej destrukcji, np. korzystając ze środków psychoaktywnych, wdając się w bójki, intensywnie imprezując, opuszczając zajęcia szkolne, podejmując współżycie bez zabezpieczenia z nowo poznanymi osobami. Młodzi ludzie próbują rozwiązać kryzys adolescencyjny przy braku wystarczających zasobów. Zachowania te niosą za sobą większe zagrożenie dla bezpieczeństwa młodych ludzi, ich zdrowia i dalszych sukcesów życiowych
Ryzykowne zachowania unikające	Są niezbyt nasilone i motywowane głównie trudnościami z poprzednich etapów życia. Mają na celu odcięcie od problemów i emocji (np. poprzez palenie papierosów), niepodjęcie wyzwań rozwojowych (np. granie w gry w internecie, by unikać kontaktów społecznych). Funkcjonowanie młodzieży w tym obszarze świadczy o występowaniu wielu czynników ryzyka (przy ubogich czynnikach chroniących) w ich rozwoju, może więc wskazywać na zwiększone ryzyko rozwoju psychopatologii (w tym przypadku najprawdopodobniej zaburzeń internalizacyjnych). Tu zagrożenie nie wynika zazwyczaj z samych ryzykownych zachowań, co raczej z braku zasobów do radzenia sobie z wyzwaniami rozwojowymi, które spowodowały zahamowanie rozwoju i taki sposób adaptacji
Ryzykowne zachowania deficytowe	Zachowania ryzykowne są nasilone i mocno zagrażające rozwojowi, a motywowane występowaniem doświadczeń stresujących (np. niezaspokojenie potrzeb, konflikty w rodzinie) i traumatycznych w biografii młodzieży. Mogą polegać np. na ryzykownych zachowaniach seksualnych w przypadku młodych, którzy w ten sposób próbują zaspokoić sfrustrowane potrzeby miłości i przynależności, na zachowaniach agresywnych wynikających z odreagowania własnych doświadczeń przemocy, na korzystaniu z narkotyków, aby poradzić sobie z bolesnymi wspomnieniami. W rozwoju nastolatków funkcjonujących w taki sposób występowało niewiele czynników chroniących rozwój, a wiele czynników ryzyka powstania psychopatologii, co może dać negatywny efekt w postaci zaburzeń eksternalizacyjnych, ale także internalizacyjnych

Źródło: opracowanie własne

Podsumowując rozważania o zachowaniach ryzykownych młodzieży, należy stwierdzić, że są to zachowania podejmowane w okresie adolescencji, które mają na celu sprostanie wyzwaniom rozwojowym, a ich wybór zależy od tego, jakimi zasobami dysponuje młodzież, jakich doświadcza czynników ryzyka, oraz w jaki sposób młodzi ludzie poradzi sobie z wyzwaniami wcześniejszych etapów życia – są formą adaptacji, ale także

mają na celu określenie siebie, swojego miejsca w świecie, wśród rówieśników i dorosłych – mogą więc być formą (auto)kreatywności (rys. 2).

Rys. 2. Eksploracyjne, kryzysowe, unikające i deficytowe zachowania ryzykowne a funkcjonowanie młodzieży w okresie adolescencji

Źródło: opracowanie własne

W przypadku nastolatków mających sukcesy w wielu obszarach rozwoju, podejmowane zachowania ryzykowne nie będą szczególnie nasilone, gdyż młodzi ludzie poradzą sobie z wyzwaniami, podejmując bezpieczne sposoby poznania i wyrażania siebie (np. poprzez sport, działalność artystyczną, wolontaryjną), natomiast realizowane nieliczne zachowania ryzykowne motywowane będą naturalną rozwojową eksploracją (ryzykowne zachowania eks-

ploracyjne). W przypadku większych trudności wyrażających się w nasileniu kryzysu rozwojowego, młodzież będzie skłonna podejmować więcej ryzyka w eksploracji rozwojowej (zachowania ryzykowne kryzysowe). Z drugiej strony młodzi ludzie, którzy mniej kompetentnie poradzi sobie z wyzwaniami poprzednich etapów – prawdopodobnie ze względu na występowanie w ich życiu silniejszych czynników ryzyka przy mniejszej ilości zasobów je kompensujących – mogą wycofać się z wyzwań rozwojowych, podejmując jednocześnie nieliczne zachowania ryzykowne, mające na celu odcięcie się od oczekiwań społecznych i własnych trudności (zachowania ryzykowne unikowe), lub też podejmować nasilone i bardzo ryzykowne działania motywowane chęcią poradzenia sobie z doświadczeniami stresującymi i traumatycznymi w obliczu nowych wyzwań okresu adolescencji. W zależności od rodzaju podejmowanych zachowań młodzi ludzie wymagać będą innego rodzaju interwencji pomocowych – od potęgujących zasoby i wspierających rozwój, poprzez psychoprofilaktykę, aż do terapii.

4.3. Wnioski dla praktyki pomocy psychologiczno-pedagogicznej

Wnioski z prowadzonych badań mogą mieć znaczenie dla osób pracujących z młodzieżą. Do szczególnie istotnych zaliczam te dotyczące rozumienia zachowań ryzykownych. Warto podkreślić, że sposób konceptualizacji zjawiska zachowań ryzykownych, który wyłonił się z wypowiedzi nauczycieli i nauczycielek oraz socjoterapeutek i socjoterapeutów w żadnym wypadku nie jest tożsamy z żadnym rozpoznaniem diagnostycznym. Wyróżnione na podstawie znaczenia nadawanego im przez respondentów grupy zachowań stanowią pewne obszary doświadczeń badanych. Określenie zachowań ryzykownych jakiegoś nastolatka jako należących do jednej z czterech wyróżnionych grup może świadczyć o sposobie adaptacji lub (auto)kreacji rozwojowej młodego człowieka, nie jest jednak wystarczające do stawiania diagnozy jego trudności. Jednakże rozumienie motywacji do podejmowania zachowań ryzykownych oraz funkcji rozwojowych, jakie zachowania te spełniają, daje możliwość dostosowania najbardziej adekwatnych interwencji pomocowych od wspierających rozwój po terapeutyczne:

- w przypadku ryzykownych zachowań eksploracyjnych (niezbyt nasilonych, motywowanych naturalną eksploracją rozwojową) najbardziej adekwatne wydają się być oddziaływania potęgujące zasoby, np. promujące zdrowy styl życia, profilaktyczne lub edukacyjne;
- w przypadku ryzykownych zachowań kryzysowych (bardziej nasilonych, świadczących o silnym kryzysie rozwojowym) najbardziej adekwatne będą interwencje pomocowe ukierunkowane na rozwiązywanie kryzysów rozwojowych, np. poprzez oddziaływanie socjoterapeutyczne, poradnictwo psychologiczne, profilaktykę lub innego typu wsparcie i pomoc

(w zależności od postawionej indywidualnej diagnozy);

- w przypadku ryzykownych zachowań unikających (jest ich niewiele, a jeśli się pojawiają, to takie, które pozwalają „zamknąć się w swoim świecie”, odciąć od problemów, nie podejmować wyzwań rozwojowych) – młodzi ludzie w zależności od postawionej diagnozy mogą potrzebować wsparcia w rozwoju, socjoterapii, psychoterapii lub nawet leczenia psychiatrycznego, gdyż duża liczba czynników ryzyka (przy ubogich czynnikach chroniących) w ich rozwoju stwarza zwiększone niebezpieczeństwo rozwoju psychopatologii; interwencje mogą – co szczególnie istotne w podejmowaniu działań pomocowych dla dzieci i młodzieży – obejmować edukację i trening umiejętności dla rodziców, a także oddziaływać na kontekst rozwoju nastolatka, np. na rodzinę i szkołę;
- w przypadku ryzykownych zachowań deficytowych (są nasilone i mocno zagrażają rozwojowi, motywowane występowaniem doświadczeń stresujących, np. niezaspokojenie potrzeb, przeciążenie, utrudnienia, konflikty i doświadczenia traumatyczne) – w tej grupie zachowań młodzi ludzie doświadczali więc licznych czynników ryzyka (przy ubogich czynnikach chroniących) w rozwoju, co stwarza zwiększone niebezpieczeństwo rozwoju psychopatologii; działania z obszaru profilaktyki mogą być dla tej młodzieży niewystarczające, a w zależności od postawionej diagnozy, młodzi mogą być kierowani na socjoterapię, psychoterapię lub nawet leczenie psychiatryczne, a interwencje – tak jak w poprzedniej grupie zachowań – powinny obejmować rodziców, a także inne (poza rodziną) konteksty rozwoju młodego człowieka, np. szkołę.

Ponadto na uwagę i zastosowanie w obszarze pracy z młodzieżą zasługują także:

- wyniki dotyczące sposobu postrzegania społecznego młodzieży jako „trudnej”, „zaburzonej”, „sprawiającej problemy” (tożsamość stereotypowa): świadomość takiego stereotypu społecznego jest ważna dla osób pracujących z młodzieżą zarówno w aspekcie uwrażliwiania na własne przyjmowane z góry założenia co do adolescentek i adolescentów, jak i w kwestii świadomości trudności, z jakimi mierzą się młodzi ludzie w kontaktach społecznych;
- wyniki dotyczące znaczenia środowiska *online* dla współczesnej młodzieży (tożsamość wirtualna): osoby pracujące z młodzieżą powinny zdobywać wiedzę i umiejętności w obszarze nowych technologii oraz być świadome zarówno korzyści, jak i zagrożeń wynikających z korzystania z nich;
- wyniki dotyczące oporu wychowawców klas gimnazjalnych do podejmowania z młodzieżą tematów dotyczących seksualności nastolatków oraz niedostrzeganie znaczenia seksualno-

- ści na tym etapie rozwoju: uzyskane wyniki skłaniają do potrzeby dyskusji na temat roli wychowawcy w obszarze edukacji seksualnej uczniów oraz profilaktyki w aspekcie zachowań seksualnych;
- wyniki dotyczące podkreślania zachowań ryzykownych dziewcząt, a nie chłopców (szczególnie w aspekcie seksualności – zauważanie, podkreślanie, a nawet piętnowanie zachowań ryzykownych podejmowanych właśnie przez nie) oraz uznawanie zachowań ryzykownych chłopców jako niegroźnych i naturalnych, a zachowań ryzykownych dziewcząt jako świadczących o ich zaburzeniach w funkcjonowaniu społecznym: świadomość takiej tendencji poznawczej może przyczynić się do przeciwdziałania stygmatyzowaniu młodych kobiet przez osoby odpowiedzialne za ich rozwój.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Poniżej wydzielałam następujące obszary szczegółowe, w których prowadzę badania i analizy teoretyczne: socjoterapia jako profesjonalna forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej, funkcjonowanie psychospołeczne młodzieży, pomoc psychologiczno-pedagogiczna dla dzieci i młodzieży, jakość relacji intymnych. Nie są one rozłączne, lecz uzupełniają się wzajemnie. Ponieważ socjoterapia jest formą pomocy psychologiczno-pedagogicznej skierowanej do dzieci i młodzieży, postanowiłam osiągnięcia naukowe w tym obszarze wyróżnić, gdyż poczynione ustalenia dotyczące socjoterapii są szczególnie pogłębione i wieloaspektowe – dlatego wymagają odrębnego omówienia. Ponadto publikacje dotyczące problemów w funkcjonowaniu psychospołecznym młodzieży zawierają często wskazania do praktyki pomocowej. Pomimo to zostały przeze mnie włączone do obszaru „młodzieżowego”, a nie „pomocowego”, gdyż kładą akcent nie na praktykę pomocową, a na analizę uwarunkowań problemów adolescentek i adolescentów. Także badania dotyczące relacji intymnych odnosiły się między innymi do młodzieży akademickiej, jednakże publikacje z tego zakresu zostały przeze mnie omówione w obszarze jakości relacji intymnych (gdyż celem badań była eksploracja uwarunkowań jakości związków), a nie funkcjonowania psychospołecznego młodzieży.

5.1. Socjoterapia jako profesjonalna forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej

Ważną dziedziną moich zainteresowań teoretycznych i badawczych, a także współpracy ze środowiskiem, jest socjoterapia dzieci i młodzieży. Warto podkreślić, że ten obszar zainteresowań naukowo-badawczych nie pojawił się w „biograficznej próżni” – wynika z mojego

wykształcenia, w którym splatają się teoretyczne i praktyczne aspekty pedagogiki i psychologii (jestem absolwentką studiów magisterskich z pedagogiki i psychologii, a także ukończyłam m.in. szkolenia z zakresu socjoterapii i treningu interpersonalnego oraz psychoterapii psychodynamicznej), współtworzenia specjalności Socjoterapia i Promocja Zdrowia Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz praktycznej aktywności zawodowej (pracowałam jako nauczycielka zajęć psychoedukacyjnych i promujących zdrowie, byłam wychowawczynią klasy zawodowej oraz psychoterapeutką pracującą w domu dziecka, a także ośrodka opiekuńczo-wychowawczym dla dziewcząt). Pracując w Zakładzie Promocji Zdrowia i Psychoterapii Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, uczestniczyłam w pracach zespołu tworzącego specjalność Socjoterapia i Promocja Zdrowia i od tego czasu prowadzę na tej specjalności wykłady z Socjoterapii oraz konwersatoria z Metod Socjoterapii (w pracy z dzieckiem doświadczającym przemocy, z rodziny z problemem alkoholowym oraz nadpobudliwym psychoruchowo). Te doświadczenia edukacyjne utwierdziły mnie w przekonaniu, że socjoterapii w literaturze przedmiotu poświęcono dużo mniej uwagi naukowej niż innym formom pomocy (np. psychoterapii), co powoduje, że nadal istnieją znaczące luki w teoretycznym rozumieniu tej formy pomocy, co nie sprzyja profesjonalizacji praktyki socjoterapeutycznej. Doświadczenia te stanowiły interdyscyplinarną kanwę moich dalszych prac nad rozumieniem socjoterapii jako formy pomocy, która łączy oddziaływania pedagogiczne (wychowawcze, edukacyjne) z psychologicznymi.

Do najważniejszych moich osiągnięć w tym obszarze zaliczam pracę zbiorową, w której byłam redaktorką i współautorką rozdziałów [B. Jankowiak (red.) (2013), *Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Teoria i praktyka*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM], oraz opracowania w artykułach naukowych wyników z prowadzonych przeze mnie (wraz z dr Emilią Soroko, Instytut Psychologii, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) badań z użyciem metod ilościowych i jakościowych dotyczących socjoterapii, m.in. w ramach kierowanej przeze mnie Wydziałowej Grupy Badawczej „Psychologiczno-Pedagogiczne Aspekty Socjoterapii”, działającej na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Wraz z Emilią Soroko socjoterapię traktujemy [B. Jankowiak, E. Soroko (2013), *Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej*, w: B. Jankowiak (red.), *Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Teoria i praktyka*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 33–58] jako formę pomocy psychologiczno-pedagogicznej ukierunkowanej na dzieci i młodzież z grup ryzyka lub/i przejawiających zaburzenia w funk-

cjonowaniu psychospołecznym, która polega na intencjonalnym uruchamianiu czynników pomocowych, wykorzystujących procesy grupowe i rolę socjoterapeuty, w celu kompensacji potencjalnych deficytów rozwoju społecznego i zapobieganiu kształtowaniu się zaburzeń uczestników grupy.

Zainteresowanie socjoterapią wywodzi się także z propagowania świadomej i opartej na dowodach empirycznych praktyki pomocowej. W obszarze tym angażuję się w ruch prowadzący do większej profesjonalizacji socjoterapii poprzez refleksję teoretyczną, praktyczną oraz badania socjoterapeutów.

Ważne osiągnięcia w tym obszarze badawczym to:

- 1) dookreślanie zjawisk obecnych w socjoterapii, jak na przykład w przytoczonej wyżej definicji socjoterapii [B. Jankowiak, E. Soroko (2013), *Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej*, w: B. Jankowiak (red.), *Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Teoria i praktyka*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 33–58] lub problematyki w socjoterapii [B. Jankowiak, E. Soroko (2014), *Problematyka wsparcia w socjoterapii – wybrane zagadnienia*, „Studia Edukacyjne”, 32, s. 225–243], możliwości prowadzenia edukacji seksualnej w pracy z grupą w socjoterapii [A. Gulczyńska, B. Jankowiak (2013), *Edukacja seksualna w socjoterapii*, „Neodidagmata”, 35, s. 21–32], czy też potencjału w obszarze korekcyjnych doświadczeń socjalizacyjnych w socjoterapii [B. Jankowiak (2014), *Przeciwdziałanie skutkom nierówności społecznych w pracy socjoterapeutycznej z dziećmi i młodzieżą – wybrane zagadnienia*, w: A. Gromkowska-Melosik, M. J. Szymański (red.), *Edukacja i nierówność. Trajektorie sukcesu i marginalizacji*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 279–293];
- 2) rozważania na temat roli teorii w pracy socjoterapeutów [B. Jankowiak, E. Soroko (2017), *Socjoterapia młodzieży: od teorii do techniki pracy z grupą*, w: B. Jankowiak, A. Matysiak-Błaszczyk (red.), *Młodzież między ochroną a ryzykiem. Wspieranie rozwoju oraz pomoc psychologiczno-pedagogiczna dla adolescentów i adolescentek*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM (w druku)];
- 3) zwrócenie uwagi na celowość i świadomość interwencji socjoterapeutów w pracy grupowej przez:
 - próbę określenia kompetencji zawodowych socjoterapeutów [B. Jankowiak (2015), *Kompetencje socjoterapeuty – wybrane zagadnienia*, „Studia Edukacyjne”, 37, s. 289–311];
 - akcentowanie idei czynników pomocowych jako analogii do czynników leczących w psychoterapii [B. Jankowiak, E. Soroko (2014), *Style socjoterapeutycznej pracy grupowej z dziećmi i młodzieżą z perspektywy czynników pomocowych*, „Studia Edukacyjne”, 31,

- s. 195–218; B. Jankowiak, E. Soroko (2013), *Czynniki pomocowe w socjoterapii dzieci i młodzieży – refleksja teoretyczna*, w: B. Jankowiak (red.), *Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Teoria i praktyka*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 83–105];
- rolę diagnozowania w socjoterapii [B. Jankowiak, E. Soroko (2014), *Wybrane problemy diagnozy opisowej w socjoterapii – aspekty teoretyczne oraz związki z funkcjonowaniem zawodowym socjoterapeutów*, „Studia Edukacyjne”, 33, s. 165–187; B. Jankowiak, E. Soroko (2015), *Diagnozowanie procesu grupowego w socjoterapii. Wskaźniki etapów rozwoju grupy socjoterapeutycznej adolescentów*, w: K. Waszyńska, M. Filipiak (red.), *Współczesne konteksty psychoterapii i socjoterapii. Wybrane zagadnienia z teorii i praktyki*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 131–147];
 - 4) badanie perspektywy doświadczania pracy zawodowej przez socjoterapeutów [B. Jankowiak, E. Soroko (2016), *Wybrane determinanty doświadczania pracy zawodowej przez socjoterapeutów*, „Przegląd Pedagogiczny”, 1, s. 102–115];
 - 5) współpraca z Polskim Stowarzyszeniem Socjoterapeutów i Trenerów;
 - 6) uczestnictwo w konferencjach naukowych, na których prezentowałam referaty naukowo-badawcze na temat socjoterapii: E. Soroko, B. Jankowiak (2017), *Od teorii i badań do praktyki socjoterapeutycznej*. I Konferencja Polskiego Stowarzyszenia Socjoterapeutów i Trenerów „Socjoterapia – z perspektywy teorii i praktyki”, 3 czerwca 2017, Bydgoszcz, Polska; B. Jankowiak, E. Soroko (2013), *Socjoterapia jako odpowiedź na sytuacje trudne w życiu dziecka*. Międzynarodowa Konferencja „Dziecko w perspektywie trudnych sytuacji życiowych”, 11–12 grudnia 2013 roku, Poznań, Polska; B. Jankowiak, E. Soroko (2014), *Wsparcie w socjoterapii*. Ogólnopolska Konferencja „Obszary poradnictwa i wsparcia społecznego. Tradycyjne i alternatywne strategie, formy, metody pomocy”, 22 października 2014 roku, Poznań, Polska; B. Jankowiak, E. Soroko (2014), *Czynniki pomocowe uaktywniane przez socjoterapeutów a wybrane aspekty doświadczania pracy zawodowej*. Konferencja „Socjoterapia jako forma wspierania rozwoju dzieci i młodzieży”, 10 kwietnia 2014 roku, Cieszyn, Polska.

5.2. Funkcjonowanie psychospołeczne młodzieży

Kolejnym ważnym obszarem mojej działalności naukowo-badawczej jest funkcjonowanie psychospołeczne młodzieży. Obszar ten wynika zarówno z mojego wykształcenia (ukończenie studiów magisterskich z pedagogiki i psychologii), jak również z doświadczeń w pracy

z młodzieżą (zarówno w szkole, domu dziecka, domu opiekuńczo-wychowawczym i gabinecie psychoterapeutycznym). Do najważniejszych moich osiągnięć w tym obszarze należą: praca zbiorowa, której byłam współredaktorką, a ponadto autorką i współautorką rozdziałów poświęconych problematyce „młodzieżowej” [A. Matysiak-Błaszczyk, B. Jankowiak (red.) (2016), *Kontrowersje wokół socjalizacji dziewcząt i kobiet*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM], uczestniczenie w ogólnopolskim projekcie badawczym „Gender w Podręcznikach”, w którym podjęłam się analizy podręczników do przedmiotu wychowanie do życia w rodzinie dla gimnazjum, oraz badanie postaw politycznych młodzieży akademickiej w ramach projektu „Diagnoza Postaw Politycznych Studentów Poznańskich Uczelni”.

W pracy zbiorowej zajęłam się eksploracją behawioralnych i emocjonalnych problemów dziewcząt, gdyż analiza naukowo-badawcza problematyki kobiecej jest rzadko podejmowana, w przeciwieństwie do większości badań i teorii skierowanych na rozumienie rozwoju (oraz rozwoju psychopatologii) chłopców, a także mężczyzn. Problemy dziewcząt w teoriach naukowych i badaniach nie są nadal wystarczająco eksplorowane, na co zwróciłam uwagę w pracy: [B. Jankowiak (2016), *Behawioralne i emocjonalne problemy dziewcząt i kobiet. Dlaczego nie wiemy więcej?* w: A. Matysiak-Błaszczyk, B. Jankowiak (red.), *Kontrowersje wokół socjalizacji dziewcząt i kobiet*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 223–232]. A w pracach: [B. Jankowiak (2016), *Używanie i nadużywanie środków psychoaktywnych przez dziewczęta w okresie adolescencji*, w: A. Matysiak-Błaszczyk, B. Jankowiak (red.), *Kontrowersje wokół socjalizacji dziewcząt i kobiet*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 313–330; B. Jankowiak (2016), *Zachowania antysocjalne dziewcząt w okresie adolescencji*, w: A. Matysiak-Błaszczyk, B. Jankowiak (red.), *Kontrowersje wokół socjalizacji dziewcząt i kobiet*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 369–385] dokonałam analizy dostępnych badań dotyczących obszaru używania substancji psychoaktywnych i agresji adolescentek z uwzględnieniem czynników ryzyka i czynników chroniących.

W projekcie „Gender w Podręcznikach” (Interdyscyplinarne Centrum Badań Płci Kulturowej i Tożsamości Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w ramach projektu „Kobiety i mężczyźni, dziewczęta i chłopcy RAZEM przeciwko stereotypom płciowym” realizowanym w ramach Programu Obywatele dla Demokracji finansowanego z Funduszy EOG) uczestniczyłam w tworzeniu projektu badawczego, analizie sposobu obrazowania kobiecości i męskości w podręcznikach do przedmiotu wychowanie do życia w rodzinie dla gimnazjum, analizie wyników badań oraz opracowaniu wniosków. Osiągnięciem prowadzonych przeze mnie analiz jest opracowanie (wraz z zespołem) raportu [A. Gulczyńska, B. Jankowiak, K. Waszyńska (2016), *Sposoby obrazowania kobiecości i męskości w podręcznikach do*

przedmiotu wychowanie do życia w rodzinie. Analiza ilościowa form wizualnych, w: I. Chmura-Rutkowska, M. Duda, M. Mazurek, A. Sołtysiak-Łuczak (red.), *Gender w podręcznikach. Projekt badawczy. Raport*, Warszawa: Fundacja Feminoteka, s. 130–139].

Jestem świadoma, że w okresie dorastania kształtuje się światopogląd młodzieży, który jest uwarunkowany rozwojem poznawczym, emocjonalnym i moralnym (głównie rozwojem myślenia abstrakcyjnego i kształtowania się uczuć wyższych opartych na złożonych schematach poznawczych – uczuć moralnych, estetycznych, religijnych, patriotycznych, społecznych itp.), co powoduje, że pojawiają się warunki do indywidualnego budowania koncepcji świata i relacji, w jakie z nim wchodzi jednostka, a także do stopniowego przechodzenia od emocjonalnej do intelektualnej interpretacji świata²¹. W związku z tym kształtują się postawy społeczne, także w obszarze polityki. Zainteresowanie omawianym aspektem funkcjonowania społecznego młodych ludzi wynika także z pracy w Katedrze Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej i współpracy naukowo-badawczej z politologami: prof. dr. hab. Piotrem Pawełczykiem i dr. Karoliną Churską-Nowak. Ważne osiągnięcia w tym obszarze to współtworzenie projektu badawczego (z użyciem metod ilościowych) i analiza wyników badań postaw politycznych młodzieży akademickiej, które przyczyniły się do:

- 1) ustalenia znaczenia tradycyjnych i nietradycyjnych agend socjalizacji politycznej w zachowaniach wyborczych i sympatiach politycznych młodzieży akademickiej [P. Pawełczyk, K. Churska-Nowak, B. Jankowiak (2012), *Zachowania wyborcze młodych dorosłych w wyborach parlamentarnych i prezydenckich. Ocena wpływu podmiotów socjalizacji politycznej – na podstawie badań własnych*, „Studia Edukacyjne”, 21, s. 233–248; P. Pawełczyk, B. Jankowiak (2012), *Wpływ środków masowego przekazu na sympatie polityczne studentów – analiza wyników badań własnych*, „Studia Edukacyjne”, 23, s. 329–342];
- 2) ustalenia zależności między komponentami emocjonalnym, poznawczym i behawioralnym postaw oraz między komponentami postaw a wybranymi zmiennymi w celu określenia przyczyn kształtowania się światopoglądu i zachowań młodzieży akademickiej: [B. Jankowiak, P. Pawełczyk (2013), *Studenci a polityka. Badanie emocjonalnego komponentu postaw*, „Studia Edukacyjne”, 27, s. 325–335; B. Jankowiak, A. Gulczyńska, P. Pawełczyk (2013), *Uwarunkowania sympatii wobec PjN i RP w badaniach postaw politycznych studentów*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja”, 2 (4), s. 129–140; P. Pawełczyk, B. Jankowiak (2013), *Cechy wizerunku politycznego a emocje w głosowaniu na Bronisława Komorowskiego i Jarosława*

²¹ A. Oleszkowicz, A. Senejko (2013), *Psychologia dorastania...*, dz. cyt.

Kaczyńskiego w wyborach prezydenckich w 2010 roku. Raport z badań postaw politycznych studentów, „Przegląd Politologiczny”, 2, s. 35–43; P. Pawełczyk, K. Churska-Nowak, B. Jankowiak (2012), *Struktura i uwarunkowania afektywnego komponentu postaw politycznych studentów*, „Przegląd Politologiczny”, 4, s. 7–16; B. Jankowiak, P. Pawełczyk (2015), *Cechy wizerunku politycznego przywódców wybranych partii*, w: B. Biskup, Ł. Fojutowski (red.), *Mit marketingu. Marketing mitu*, Poznań: Collegium Da Vinci, s. 183–194].

Inne osiągnięcia w tym obszarze naukowo-badawczym:

- określenie (wraz z dr Karoliną Kuryś-Szyncel) potencjału okresu adolescencji w odniesieniu do: 1) czasu (rozumianego jako wywiązywanie się z zadań rozwojowych tego etapu życia, ale także wybieranie zadań zgodnie z własnymi potrzebami w efekcie decyzji personalizacyjnych, oraz wynikającego z wyjątkowości „okresu przejścia”); 2) przestrzeni (rozumianej jako przestrzeń indywidualna dotycząca rozwoju fizycznego, psychicznego, emocjonalnego, moralnego, tożsamości oraz przestrzeń społeczno-kulturowa odnosząca się przede wszystkim do własnych relacji ze światem i innymi ludźmi) [B. Jankowiak, K. Kuryś-Szyncel (2017), *Potencjał rozwojowy okresu adolescencji*, w: B. Jankowiak, A. Matysiak-Błaszczak (red.), *Młodzież między ochroną a ryzykiem. Wspieranie rozwoju oraz pomoc psychologiczno-pedagogiczna dla adolescentów i adolescentek*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM (w druku)];
- opisanie niekorzystnych rozwiązań adaptacyjnych młodzieży w postaci zachowań agresywnych i przestępczych [B. Jankowiak (2016), *Nastolatki w obliczu trudności. Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w kształtowaniu się zachowań antyspołecznych*, w: H. Karaszewska, E. Silecka-Marek (red.), *Sytuacje trudne w perspektywie jednostkowej i społecznej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 37–51];
- charakterystyka zachowań ryzykownych w postaci cyberprzemocy [B. Jankowiak (2016), *Cyberprzemoc (cyberbullying) wśród młodzieży jako zachowanie ryzykowne*, w: N. Walter (red.), *Zanurzeni w mediach. Konteksty edukacji medialnej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 89–100];
- omówienie znaczenia zachowań rodzicielskich dla rozwoju młodzieży [B. Jankowiak (2017), *Socjalizujące zachowania rodzicielskie a rozwój adolescentów*, w: K. Kuryś-Szyncel (red.), *Rodzinne (re)konstrukcje i transmisje w perspektywie biograficznej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM (w druku)] oraz wpływu konfliktów między rodzicami na pojawienie się problemów w funkcjonowaniu psychospołecznym młodych ludzi

- [B. Jankowiak (2015), *Konflikt między rodzicami jako czynnik ryzyka nieprzystosowania dzieci i młodzieży*, „Studia Edukacyjne”, 36, s. 165–178];
- analiza przyczyn i konsekwencji wczesnego rozpoczęcia współżycia [B. Jankowiak, A. Gulczyńska (2014), *Wczesna inicjacja seksualna młodzieży – przyczyny i konsekwencje*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja”, 1 (5), s. 171–188];
 - uczestnictwo w konferencjach naukowych, na których prezentowałam referaty naukowo-badawcze: B. Jankowiak (2015), *Rola czynników chroniących w profilaktyce zachowań ryzykownych adolescentów*, Konferencja Naukowa „O różnych drogach doskonalenia zdrowia. Konteksty medyczne, psychopedagogiczne, kulturowe”, 3 grudnia 2015 roku, Poznań, Polska; A. Gulczyńska, B. Jankowiak (2014), *Wychowanie do życia w rodzinie – analiza podręcznika do gimnazjum*, Naukowa Konferencja Ekspertka Interdyscyplinarnego Projektu „Gender w Podręcznikach”, 29 listopada 2014, Poznań, Polska.

5.3. Pomoc psychologiczno-pedagogiczna dla dzieci i młodzieży

Zainteresowanie obszarem pomocy psychologiczno-pedagogicznej wynika z mojego wykształcenia i doświadczenia praktycznego w pracy nauczyciela oraz psychoterapeutki pracującej z dziećmi i młodzieżą. Miałam okazję pracować zarówno w obszarze promocji zdrowia i potęgowania zasobów, profilaktyki, jak i psychoterapii zaburzeń. Mogłam więc diagnozować i planować interwencje psychologiczno-pedagogiczne oraz dokonywać ich ewaluacji, co utwierdziło mnie w zasadności analizy naukowej tego obszaru praktyki.

Do moich najważniejszych osiągnięć należy praca zbiorowa, w której byłam współredaktorką, a ponadto współautorką rozdziałów poświęconych problematyce pomocy psychologiczno-pedagogicznej skierowanej do młodzieży [B. Jankowiak, A. Matysiak-Błaszczyk (red.), *Młodzież między ochroną a ryzykiem. Wspieranie rozwoju oraz pomoc psychologiczno-pedagogiczna dla adolescentów i adolescentek*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM (w druku)]. Głównym celem pracy jest analiza interwencji psychologiczno-pedagogicznych skierowanych do nastolatków, które z jednej strony ukierunkowane są na potęgowanie zasobów, a z drugiej na zapobieganie zaburzeniom oraz terapię. W rozdziale [B. Jankowiak, A. Matysiak-Błaszczyk (2017), *Profilaktyka skierowana do młodzieży*, w: B. Jankowiak, A. Matysiak-Błaszczyk (red.), *Młodzież między ochroną a ryzykiem. Wspieranie rozwoju oraz pomoc psychologiczno-pedagogiczna dla adolescentów i adolescentek*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM] przeprowadziłam analizę wykorzystania metod i strategii profilaktycznych w działaniach prewencyjnych skierowanych do młodzieży wraz z omówieniem współ-

częściej wzbudzających wiele uwagi naukowej oraz kontrowersji badań naukowych nad skutecznością stosowanych interwencji (profilaktyka oparta na dowodach naukowych, *evidence-based prevention*, EBP).

Pozostałe osiągnięcia w tym obszarze dotyczą interwencji psychologiczno-pedagogicznych ukierunkowanych na seksualność dzieci i młodzieży:

- eksploracja interwencji pomocowych i psychoterapeutycznych dla ofiar wykorzystania seksualnego [B. Jankowiak, A. Gulczyńska (2016), *Dorosłe ofiary dziecięcej traumy seksualnej w psychoterapii skoncentrowanej na emocjach*, w: H. Karaszewska, E. Silecka-Marek (red.), *Sytuacje trudne w perspektywie jednostkowej i społecznej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 71–84; B. Jankowiak, A. Gulczyńska (2016), *Wsparcie dziecka – ofiary przemocy seksualnej*, w: A. Korlak-Łukasiewicz, M. Zdaniewicz (red.), *Wsparcie społeczne w sytuacji kryzysowej*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 31–45; B. Jankowiak, A. Gulczyńska (2015), *Psychoterapia dziecka – ofiary przemocy seksualnej*, w: K. Waszyńska, M. Filipiak (red.), *Współczesne konteksty psychoterapii i socjoterapii. Wybrane zagadnienia z teorii i praktyki*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 231–246)];
- badanie praktyki edukacyjnej w aspekcie edukacji seksualnej [E. Kasperek-Golimowska, K. Waszyńska, A. Gulczyńska, B. Jankowiak (2011), *Od etyki do praktyki edukacji seksualnej*, w: A. Cybal-Michalska, W. Segiet, D. Kopeć (red.), *Studia z pedagogiki i nauk pogranicza*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 297–314].

Uczestniczyłam także w konferencjach naukowych, na których prezentowałam referaty naukowo-badawcze z obszaru pomocy psychologiczno-pedagogicznej: A. Gulczyńska, B. Jankowiak (2016), *Rodzina i szkoła w obliczu cyberprzemocy*, IX Konferencja Naukowa „Media a edukacja. Edukacyjne zastosowania nowych mediów”, 16–18 listopada 2016 roku, Poznań, Polska; A. Gulczyńska, B. Jankowiak (2015), *Pomaganie online*, Konferencja „Nowe media w edukacji i dla edukacji”, 28–29 maja 2015, Poznań, Polska; A. Gulczyńska, B. Jankowiak (2014), *Game-based therapy jako metoda pomocy i wsparcia dzieci ofiar przemocy seksualnej*, Ogólnopolska Konferencja „Obszary poradnictwa i wsparcia społecznego. Tradycyjne i alternatywne strategie, formy, metody pomocy”, 22 października 2014 roku, Poznań, Polska.

5.4. Jakość relacji intymnych

Eksplozację tego obszaru podjęłam po raz pierwszy podczas studium doktoranckiego, prowadzenia badań i analiz teoretycznych zawartych w pracy doktorskiej *Aktywność seksualna nauczycieli a jakość i trwałość ich związków partnerskich* napisanej pod kierunkiem prof. UAM dr hab. Lechosława Gapika. Obecnie w wyróżnionym obszarze najważniejsze osiągnięcia wynikają z prowadzonych przeze mnie badań dotyczących funkcjonowania młodych dorosłych i młodzieży w związkach intymnych, które stanowią rezultat zarówno współtworzonej z dr Karoliną Kuryś-Szyncel grupy badawczej „Tradycyjne i Alternatywne Związki Partnerskie w Perspektywie Psychopedagogicznej”, działającej na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, jak i badań własnych.

W poszukiwaniach badawczych stosowałam metody ilościowe, aby określić zmienne wiążące się z jakością relacji intymnej. Prowadzone analizy pozwoliły na ustalenie, że sama forma związku nie warunkuje szczęścia w parze, co powoduje konieczność ustalenia innych pozaformalnych czynników jakości relacji. Osiągnięcia w tym obszarze to:

- wykazanie w monografii podoktorskiej, że związki małżeńskie i kohabitacyjne nauczycieli nie różnią się pod względem jakości i trwałości [B. Jankowiak (2010), *Aktywność seksualna nauczycieli a jakość i trwałość ich związków partnerskich*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM; B. Jankowiak (2010), *Charakterystyka związków partnerskich nauczycieli. Analiza teoretyczna i badania własne*, „Studia Edukacyjne”, 12, s. 163–180];
- ustalenie na podstawie badań, że dla jakości obecnych związków ważne są czynniki określające relacje w rodzinie pochodzenia, np. ocena relacji z rodzicami, styl przywiązania [B. Jankowiak (2015), *Związki partnerskie studentów. Jakość i trwałość a elementy struktury formalnej oraz uwarunkowania rodzinne relacji intymnych*, „Studia Edukacyjne”, 35, s. 215–233; A. Gulczyńska, B. Jankowiak (2013), *Style przywiązania a funkcjonowanie w związkach partnerskich młodych kobiet. Analiza wyników badań własnych*, w: M. Piorunek, J. Kozielska, A. Skowrońska-Pućka (red.), *Rodzina Młodzież Dziecko: Szkice z teorii praktyki pomocy psychopedagogicznej i socjalnej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 115–129];
- ustalenie na podstawie badań, że forma tworzonej relacji nie wiąże się z subiektywnym dobrostanem (wiąże się natomiast jej jakość) [B. Jankowiak (2016), *Rodzinne i partnerskie uwarunkowania dobrostanu studentów*, „Studia Edukacyjne”, 40, s. 177–190];

- skonstruowanie autorskiej skali do mierzenia jakości i trwałości związku [B. Jankowiak, Ł. Karczmarek (2012), *Jakość i trwałość związków partnerskich – propozycja skali*, w: K. Waszyńska, Z. Lew-Starowicz (red.), *Przemiany seksualności w społeczeństwie współczesnym. Teoria i rzeczywistość*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 323–341].

Prowadziłam także badania ilościowe dotyczące funkcjonowania seksualnego. W tym aspekcie najważniejsze ustalenia to:

- charakterystyka życia seksualnego współczesnych nauczycieli [B. Jankowiak (2008), *Aktywność seksualna współczesnych nauczycieli. Wyniki badań własnych*, „Seksuologia Polska”, 6, 2, s. 64–76];
- ustalenie na podstawie badań, że orientacja seksualna mężczyzn nie warunkuje jakości i trwałości tworzonych przez mężczyzn związków intymnych [B. Jankowiak, K. Waszyńska (2017), *Jakość i trwałość związków intymnych mężczyzn hetero-, homo- i biseksualnych*, „Seksuologia Polska” (w druku)];
- ustalenie na podstawie badań, że orientacja seksualna mężczyzn wiąże się z niektórymi aspektami postaw wobec związków intymnych, lecz nie różnicuje grup na tyle mocno i w tylu aspektach, żeby uznać ją za jedyną lub podstawową dla kształtowania postaw wobec związku miłosego [B. Jankowiak, K. Waszyńska (2017), *Postawy wobec związków intymnych mężczyzn hetero-, homo- i biseksualnych*, „Psychiatria Polska” (w druku)];

Analizy literatury i dostępnych badań pozwoliły na ustalenie, że:

- związki jedno- i dwupłciowe nie różnią się jakością, istnieją natomiast różnice w trwałości relacji sformalizowanych i niesformalizowanych [B. Jankowiak (2013), *NiefORMALNE związki jedno- i dwupłciowe jako alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego. Analiza jakości i stabilności relacji*, „Studia Edukacyjne”, 26, s. 155–170; B. Jankowiak, K. Waszyńska (2011), *Współczesne formy życia partnerskiego. Analiza jakości i trwałości relacji*, „Nowiny Lekarskie”, 5, s. 358–366];
- istnieje potrzeba eksploracji naukowych dotyczących jakości tworzonych współcześnie relacji intymnych i ich znaczenia dla możliwości adaptacyjnych, zarówno jednostek, jak i systemów rodzinnych, których wyniki mogą przyczynić się do rewitalizacji dotychczasowej wiedzy na temat wzorców socjalizacyjnych oraz metod i form wychowania (uwzględniających rozwijanie umiejętności funkcjonowania w związkach intymnych), a uzyskane wyniki mogłyby pozwolić na wskazanie dalszych kierunków koniecznych poszukiwań badawczych w obszarze badań pedagogicznych [B. Jankowiak, K. Kuryś-Szyncel (2015), *Związki intymne jako autorskie projekty życia – próba konceptualizacji*

ponowoczesnych wzorców relacji, „Studia Edukacyjne”, 37, s. 257–273; K. Kuryś-Szyncel, B. Jankowiak (2016), *Współczesne związki intymne – w poszukiwaniu nowych wzorców relacji*, w: I. Przybył, A. Żurek (red.), *Role rodzinne. Między przystosowaniem a kreacją*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNS UAM, s. 63–75; K. Kuryś-Szyncel, B. Jankowiak (2017), *Kilka uwag o re-konstrukcyjnych możliwościach systemów rodzinnych*, w: K. Kuryś-Szyncel (red.), *Rodzinne (re)konstrukcje i transmisje w perspektywie biograficznej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM].

Ponadto jako znaczące osiągnięcie uznaję współpracę z profesorem Charlesem T. Hillem z Department of Psychology Whittier College, USA, w ramach międzynarodowego projektu „Intimate Relationships: A Cross-Cultural Study”, której efektem jest możliwość osadzenia wyników badań prowadzonych w Polsce w szerszej, międzynarodowej i międzykulturowej perspektywie. Wyniki dotąd opracowanych danych na podstawie kwestionariusza autorstwa Ch. T. Hilla (w tłumaczeniu B. Jankowiak, K. Kuryś-Szyncel) zostały zaprezentowane w referacie: Ch. Hill, B. Jankowiak, K. Kuryś-Szyncel i in. (2016), *Basic Human Values, Well-Being, and Intimate Relationships* na 31. Międzynarodowym Kongresie Psychologicznym, który odbył się w dniach 24–29 lipca 2016 roku w Jokohamie. Aktualnie w ramach projektu trwają prace nad redakcją książki pt. *Intimate Relationships: A Cross-Cultural Study*, która wkrótce ukaże się nakładem Cambridge University Press.

Uczestniczyłam także w konferencjach naukowych, na których prezentowałam referaty naukowo-badawcze z omawianego obszaru: B. Jankowiak (2013), *Nieformalne związki jedno- i dwupłciowe jako alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego. Analiza jakości i stabilności relacji*, VI Międzynarodowa Konferencja „Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu – Inny w przestrzeni społecznej” pod patronatem Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk, 8–9 kwietnia 2013 roku, Obrzycko, Polska; K. Kuryś-Szyncel, B. Jankowiak (2015), *Rodzina jako system autopojetyczny – w poszukiwaniu kreatywnego wzorca relacji*, Konferencja Naukowa „Zasoby Rodziny – Wychowanie, Poradnictwo, Pomoc Społeczna”, 17 kwietnia 2015 roku, Gdańsk, Polska; K. Kuryś-Szyncel, B. Jankowiak (2015), *Współczesne związki intymne jako autorskie projekty życia – w poszukiwaniu nowych wzorców relacji*, Ogólnopolska Interdyscyplinarna Konferencja Naukowa „Role Rodzinne – Między Przystosowaniem a Kreacją”, 5 listopada 2015 roku, Poznań, Polska; B. Jankowiak, K. Waszyńska (2014), *Związki partnerskie. Diagnostyka relacji*, I Ogólnopolska Interdyscyplinarna Konferencja Naukowa „Diagnoza i jej znaczenie w kontekście jednostkowym i społecznym”, 22 maja 2014 roku, Poznań, Polska; A. Gulczyńska, B. Jankowiak (2012), *Jakość i trwałość związków partnerskich w perspektywie teorii przywiązania*, Konfe-

rencia „Dziecko – Młodzież – Rodzina jako adresaci pomocy psychopedagogicznej i socjalnej”, 23 października 2012 roku, Poznań, Polska; A. Gulczyńska, K. Churska, B. Jankowiak (2011), *Modele wychowania seksualnego w rodzinach pochodzenia współczesnych młodych kobiet*, Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Przestrzeń publiczna, przestrzeń prywatna, przestrzeń kobieca”, 11 marca 2011 roku, Poznań, Polska; B. Jankowiak, K. Waszyńska (2011), *Współczesne formy życia partnerskiego. Analiza jakości i trwałości relacji (plakat)*, Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Zdrowie Kobiet. Zdrowie Mężczyzn. Konteksty kulturowe, społeczne i medyczne”, 5–6 grudnia 2011 roku, Poznań, Polska; B. Jankowiak, K. Waszyńska (2011), *Jakość i trwałość związków partnerskich (plakat)*, XVI Ogólnopolska Konferencja Naukowo-Szkoleniowa z udziałem gości zagranicznych Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego, 21–23 listopada 2011 roku, Warszawa, Polska; B. Jankowiak (2009), *Zdrowie seksualne: doniesienie z badań nad jakością i trwałością relacji partnerskich nauczycieli*, II Międzynarodowa Konferencja „Aktywność ruchowa jako promocja zdrowia”, 26 listopada 2009 roku, Poznań, Polska; B. Jankowiak (2008), *Zdrowie seksualne – z badań nad nauczycielami*, Seminarium „Promocja zdrowia w teorii i praktyce społecznej”, 26 września 2008 roku, Gniezno, Polska; B. Jankowiak (2008), *Aktywność i satysfakcja seksualna współczesnych nauczycieli w ich związkach partnerskich*, Ogólnopolska Konferencja Naukowa Polskiego Towarzystwa Terapeutycznego „Seksualność człowieka w zdrowiu i chorobie”, 17 października 2008 roku, Poznań, Polska.

Podsumowując charakterystykę działalności naukowo-badawczej w wyróżnionych obszarach problemowych, nadmienię, że za działalność naukową zostałam doceniona przez władze Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, uzyskując następujące nagrody JM Rektora oraz Dziekana Wydziału Studiów Edukacyjnych:

- Nagroda zespołowa III stopnia Rektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (przyznana dnia 19.09.2016 roku) za działalność naukową w 2015 roku – za udział w publikacji: K. Waszyńska, M. Filipiak (2015) (red.), *Współczesne konteksty psychoterapii i socjoterapii – wybrane zagadnienia z teorii i praktyki*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM;
- Nagroda zespołowa III stopnia Rektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (przyznana dnia 24.09.2015 roku) za działalność naukową w 2014 roku – za udział w publikacji: A. Gromkowska-Melosik, M. J. Szymański (2014) (red.), *Edukacja i nierówność. Trajektorie sukcesu i marginalizacji*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM;

- Nagroda zespołowa III stopnia Rektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (przyznana dnia 23.09.2014 roku) za działalność naukową w 2013 roku – za redakcję naukową publikacji: B. Jankowiak (2013) (red.), *Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe UAM;
- Nagroda zespołowa III stopnia Rektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (przyznana dnia 20.09.2013 roku) za działalność naukową w 2012 roku – za udział w publikacji: K. Waszyńska, Z. Lew-Starowicz (2012) (red.), *Przemiany seksualności w społeczeństwie współczesnym. Teoria i rzeczywistość*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM;
- Nagroda Dziekana Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – zajęcie II miejsca za najwyższy wskaźnik efektywności w grupie adiunktów Wydziału Studiów Edukacyjnych ze stopniem doktora według kryteriów parametryzacyjnych w działalności publikacyjnej w 2013 roku.

Bibliografia

- Bonino S., Cattellino E., Ciairano S. (2005), *Adolescents and Risk. Behavior, Functions, and Protective Factors*, Springer-Verlag, Italia, s. 6–13.
- Constantine N. A. (2014), *Intervention Effectiveness Research in Adolescent Health Psychology: Methodological Issues and Strategies*, w: W. T. O'Donohue, L. T. Benuto, L. Woodward Tolle (red.), *Handbook of Adolescent Health Psychology*, New York: Springer Science + Business Media, s. 295–323.
- Creswell J. W. (2006), *Qualitative Inquiry and Research Design. Choosing Among Five Approaches*. Sage: Second Edition Thousand Oaks, CA.
- Erikson E. H. (1997), *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Flick U. (2012), *Projektowanie badania jakościowego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gromkowska-Melosik A. (2011), *Edukacja i (nie)równość społeczna kobiet. Studium dynamiki dostępu*, Kraków: Impuls, s. 264.
- Hibell B., Guttormsson U., Ahlström S., Balakireva O., Bjarnason T., Kokkevi A., Kraus L. (2012), *The 2011 ESPAD Report. Substance Use among Students in 36 European Countries*. Sztokholm: Szwedzka Rada ds. Informacji o Alkoholu i Innych Używkach, Szwecja.
- Jankowiak B., Soroko E. (2013), *Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej*, w: B. Jankowiak (red.), *Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Teoria i praktyka*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Jessor R. (1991), *Risk Behavior in Adolescence: A Psychosocial Framework for Understanding and Action*, „Journal Of Adolescent Health”, 12, s. 599–600.
- Kramp M. K. (2004), *Exploring Life and Experience through Narrative Inquiry*, w: K. B. DeMarrais, S. D. Lapan (red.), *Foundations of Research: Methods of Inquiry in Education and the Social Sciences – Inquiry and Pedagogy across Diverse Contexts*. Mahwah: N.J. Lawrence Erlbaum Associates Inc., s. 104–121.

- Lewinson D. J. (1986), *A Conception of Adult Development*, „American Psychologist”, 41, 1.
- Mazur J. (red.) (2015), *Zdrowie i zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej w Polsce na tle wybranych uwarunkowań socjodemograficznych. Wyniki Badań HBSC 2014*, Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.
- Merriam S. B. (1998), *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*, San Francisco: CA: Jossey-Bass.
- Oleszkowicz A., Senejko A. (2013), *Psychologia dorastania. Zmiany rozwojowe w dobie globalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 231.
- Sęk H. (2004), *Psychologia ryzyka, zdrowie i zachowania zdrowotne w kontekście rozwoju psychoseksualnego oraz jego zaburzeń*, w: M. Beisert (red.), *Seksualność w cyklu życia człowieka*, Poznań: Zakład Wydawniczy Domke, s. 71.
- Sęk H., Kaczmarek Ł. D. (2016), *Promocja zdrowia i prewencja zaburzeń*, w: L. Cierpiałkowska, H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 666.
- Stake R. E. (2014), *Jakościowe studium przypadku*, w: N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 624.
- Wygotski L. S. (2000), *Problem wieku rozwojowego*, w: L. S. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne II: dzieciństwo i dorastanie*. A. Brzezińska, M. Marchow (red.). Poznań: Zysk i S-ka.

Barbara Janicki